

Linda van 't Land

Heiligheid in moderne tijd

De *Legenda Aurea* werd in de dertiende eeuw geschreven door Jacobus de Voragine. Linda van 't Land be-
toogt dat we de *Legenda Aurea* ondanks de kritiek die
op het werk geuit is niet zomaar terzijde kunnen schui-
ven, omdat het hele wezen van de middeleeuwse mens
hier tot ons spreekt.

Het zal je gebeuren: je bent pas getrouwd en gaat vol verwachtingen de
huwelijksnacht in. Dan vertelt je man je dat hij niet langer bij je kan bli-
ven omdat hij zijn leven aan God moet wijden, neemt afscheid en vertrekt
met de noorderzon. Het overkwam het arme meisje dat trouwde met
Alexis, een van de vele heiligen die we tegenkomen in de *Legenda Aurea*.¹
De *Legenda Aurea* is een middeleeuwse verzameling verhalen waarin een
bonte stoet van allerlei heiligen voorbij trekt en de belangrijkste christe-
lijke feesten besproken worden. Een hagiografische encyclopedie zou je
kunnen zeggen.² Het boek was in de Middeleeuwen zeer geliefd, maar is
in latere tijden met evenveel hartstocht bespot en bekritiseerd. Tot op de
dag van vandaag loopt de discussie over het belang van een eeuwenoude
bundel verhalen: wat moeten wij nog met de *Legenda Aurea*?

De *Legenda Aurea* was in de Middeleeuwen na de Bijbel veruit het
meest gelezen boek. De middeleeuwers waren dol op heiligen. Zij waren
hun grote voorbeelden in het leven. "The saint is the truly perfect man. He
must have all the virtues, and be free of every fault. His wisdom must be
such as exceeds human powers. He must work all imaginable wonders,
outdo the greatest magicians in magic, conquer the power of the Devil
himself", beschrijft Ryan.³ Leefde men zoals de heiligen, dan zou het alle-
maal wel loslopen in het hiernamaals.

- 1 In dit artikel is gebruik gemaakt van de editie Graesse, (Osnabrück 1890).
- 2 Onder hagiografie verstaan we alle soorten teksten die heiligen tot onderwerp hebben, bijvoorbeeld heiligenlevens, kalenders, wonderverhalen en hymnen.
- 3 Granger Ryan en Helmut Ripperger, *The golden legend* (New York 1969) x.

Heiligenverering gaat terug tot de eerste eeuwen van het christendom, al had het toen een heel ander karakter dan in de latere Middeleeuwen. Aanvankelijk leek het heel normaal bewondering te koesteren voor diegenen die om hun volhardende geloof de dood werden ingejaagd. Pas later, met de opkomst van de ascense en de kluizenarij, begon de kerk heiligheid te reserveren voor uitzonderlijke personen.⁴

De verhalen uit de *Legenda Aurea* spraken de gemiddelde burger eindeloos meer aan dan ingewikkelde preken vanaf de kansel. Doel van het boek was dan ook het volk geloof bij te brengen op een niet al te ingewikkelde manier. Theoretische verhandelingen over moeilijke bijbelpassages zeiden de mensen weinig. De avonturen van mensen van vlees en bloed, die echter toch de goddelijke perfectie naderden, daar konden ze zich beter in vinden. Hier en daar een vleugje spanning en sensatie, wat romantiek en de basis voor een Middeleeuwse bestseller was gelegd.

De *Legenda Aurea* werd samengesteld door Jacobus de Voragine, een dominicaner monnik die omstreeks 1228 geboren werd in het Italiaanse Varazze, een plaatsje vlakbij Genua. Jacobus heeft weinig informatie over zichzelf achtergelaten, maar van tijdgenoten weten we dat hij een ijverig en bezielde man was. Hij bekommerde zich zeer om de armen en gaf het meeste van zijn bezit weg. Al vrij vroeg, in 1244, trad hij toe tot de orde der Praedicatores, gesticht door Dominicus. Later werd hij bisschop van Genua.

Het is niet bekend wanneer de *Legenda Aurea* precies is geschreven. Er is natuurlijk wel over gespeculeerd door letterkundigen en er zijn meerdere gedachten over. Zuidweg neemt aan dat de auteur niet op al te jonge leeftijd is begonnen, gezien de moeilijkheid van de stof.⁵ Zeg dat Jacobus een jaar of twintig moet zijn geweest voor hij begon. Dat betekent dat de *Legenda Aurea* niet voor 1250 is ontstaan. Uit 1282 kennen we vervolgens een ander boek, de *Codex Monacensis*, waarin naar de *Legenda Aurea* wordt verwezen. In dat jaar moet het boek dus voltooid zijn geweest. Barbara Fleith geeft een wat nauwkeuriger datering.⁶ Zij stelt dat de *Legenda Aurea* ontstaan moet zijn na 1252, omdat in dat jaar Petrus Martyr is gestorven.

4 Anneke Mulder-Bakker en Marijke Carasso-Kok, *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden* (Hilversum 1997) 2.

5 J.J.A. Zuidweg, *De werkwijze van Jacobus de Voragine in de Legenda Aurea*. (Oud-Beijerland 1941) 8.

6 Barbara Fleith, *Studien zur Überlieferungsgeschichte der Lateinische Legenda Aurea* (Brussel 1991) 14-16.

Een legende over hem, die pas na zijn dood kan zijn ontstaan, is opgenomen in de *Legenda Aurea*. Fleith stelt tevens dat het werk geschreven moet zijn vóór 1260. In dat jaar werd op een bijeenkomst der dominicanen namelijk de Dominicuslegende aangewezen die volgens de dominicanen

De auteur van de *Legenda Aurea*, Jacobus, afgebeeld in een letter. Uit: Mulder-Bakker en Carasso-Kok, *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*.

de enige echte was. Jacobus heeft voor de Dominicuslegende in de *Legenda Aurea* dan ook een andere legende tot uitgangspunt genomen dan dit, die voor de dominicanen als juiste werd erkend. Had hij geweten van dit besluit in 1260, dan had hij ongetwijfeld de toen aangewezen versie voor zijn boek gebruikt.

De roem van de *Legenda Aurea* was niet eeuwigdurend. Aan het eind van de Middeleeuwen leek de houding ten aanzien van Jacobus' werk drastisch om te slaan. 'Weinig werken der wereldliteratuur hebben zulk een diepe val gemaakt van een algemene, eeuwenlang standhoudende roem

tot een volkomen vergetelheid, ja, een volkomen verguizing als de *Legenda Aurea*, stelt Zuidweg vast.⁷ Het verdwijnen van de populariteit van de *Legenda Aurea* hangt sterk samen met de intrede van de Hervorming. Na 1500 is de verstandelijke kritiek veel meer tot ontwikkeling gekomen en deze heeft de *Legenda Aurea* aangevallen. Het werk is in deze periode sterk veroordeeld en verworpen vanwege het naïeve en onkritische karakter. Men verachtte het fictieve karakter van veel verhalen en het streven mensen daarin te laten geloven.

Ook in onze tijd klinkt er nog regelmatig kritiek op de *Legenda Aurea*. Waar men tegenwoordig vooral over valt, is de manier waarop Jacobus zijn bronnen gebruikt. Volgens eigen zeggen maakte hij gebruik van vele honderden bronnen. Hij verkortte menig legende aanzienlijk en vereenvoudigde vaak de stof, omdat het boek bedoeld was voor het volk. Het is niet dat men Jacobus plagiaat verweet. Gebruik maken van het werk van voorgangers was een alom aanvaard gebruik in de Middeleeuwen. Men zag het zelfs vaak als een eerbetoon van de jongere aan de oudere auteur. In de twintigste eeuw struikelde men dan ook niet over de hoeveelheid bronnen die Jacobus gebruikt. Waar veel vooraanstaande critici op het gebied van de *Legenda Aurea*, zoals Roze, Baumgartner, Bangemann en Fleith, wel over gevallen zijn, is de manier waarop Jacobus met zijn bronnen omging. Hij kopieerde grote stukken tekst letterlijk, zonder er ook maar iets aan toe te voegen of te veranderen. Waar hij dingen wel veranderde verslechterde hij de tekst vaak. Hij vatte te bondig samen of stelde de zaken wel erg simplistisch voor. Deze werkwijze van Jacobus heeft de vraag doen rijzen of Jacobus als de schrijver van de *Legenda Aurea* mag worden aangemerkt. Is hij niet slechts de kopiist van andermans werk?

Ook op het enige dat vrijwel zeker geheel van Jacobus' hand is, komt veel kritiek: de naamsetymologieën aan het begin van een legende. Zijn liefde voor naamsafleiding had Jacobus gemeen met vele andere middeleeuwse schrijvers. Men ging uit van de gedachte dat het wezen van de mens op de een of andere manier in zijn naam besloten lag. God had immers al voor de geboorte een bestemming voor ieder mens. Hij zou de ouders vast en zeker inspireren tot het geven van een bepaalde naam. Omdat Jacobus Grieks noch Hebreeuws kende, sloeg hij er vaak maar een slag naar en de etymologieën missen in de regel dan ook iedere betekenis. Voor Seneca bedacht Jacobus bijvoorbeeld dat het afstamde van het Latijnse *senecavit*:

7 J.J.A. Zuidweg, *De duizend en één nacht der heiligenlegenden. De Legenda Aurea van Jacobus de Voragine* (Amsterdam 1948) 12.

hij heeft zichzelf gedood.

Ondanks het vele commentaar dat er op de *Legenda Aurea* wordt geuit, zijn er nog altijd studenten die zich voor hun afstuderen in het werk vastbitten. In 1997 verscheen het aardige boek *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden* ter gelegenheid van een tentoonstelling over de *Legenda Aurea* in het Museum Meermanno-Westreenianum in Den Haag.⁸ Er komt een nieuwe, moderne vertaling van het werk aan. Belangstelling is er dus kennelijk nog steeds. Wat moeten we nog met een oud boek dat zoveel kritiek heeft gekregen door de eeuwen heen?

Het fascinerende aan de *Legenda Aurea* is dat het een helder beeld geeft van de middeleeuwse mens en zijn gedachtengoed. Wie echt wil weten hoe de middeleeuwer dacht, moet meelesen in de verhalen over Alexis, over Cunera van Rhenen, over de heilige Elisabeth. Die moet leren meevoelen met de bewondering voor deze heiligen, de ontroering ook waarmee men destijds moet hebben kennis genomen van de verhalen. Wat een helden, die heiligen.

Ook Ryan en Ripperger noemen in het voorwoord van hun uitgave van de *Legenda Aurea* heiligen de helden van de Middeleeuwen.⁹ Ze refereren in deze inleiding aan uitspraken van Pierre Delahaye, een bekend Bollandist.¹⁰ Volgens Delahaye is het typerende aan legenden dat er achter degene die het opgeschreven heeft, altijd nog een verborgen auteur zit, wiens kennis en herinneringen zich uitstrekken over vele generaties heen. Deze geheime schrijver is het volk zelf, de menigte die de legende doorvertelt. 'The true matter of the legend is fashioned by the mind and soul of the people and added to, or even at times substituted for what is authentically known of the saints. The legends of the saints show us not so much the particular personalities and deeds of a number of individuals, as the ideals of the people from whose hearts the legends sprang', aldus Delahaye.¹¹

En dat is nou de reden waarom we de *Legenda Aurea* niet zomaar terzijde kunnen schuiven of verguizen. Uit de vele verhalen die Jacobus de

8 Mulder-Bakker en Carasso-Kok, *Gouden legenden. Heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden*.

9 Ryan en Ripperger, *The golden legend* x.

10 De Bollandisten waren een groep Jezuïeten die in contra-reformatorische tijd de Latijnse heiligenlevens naar de kalender ordende en uitgaf in de *Acta Sanctorum*.

11 Ryan en Ripperger, *The golden legend*, x.

Voragine heeft geselecteerd, spreekt het hele wezen van de Middeleeuwse mens tot ons. We leren hem kennen in onzekerheden en beproevingen. Aan de hand van verhalen over heiligen die ons mogelijk weinig tot niets zeggen, kunnen we ons een voorstelling maken van de reacties van de middeleeuwers en de manier waarop zij hun leven probeerden te leiden.

Het is uitgesloten dat de *Legenda Aurea* ooit weer zo populair zal worden als zij in de Middeleeuwen geweest is. Daarvoor staat het werk te ver van onze moderne belevingswereld af. Toch blijft het een belangwekkend werk, een documentatie van de middeleeuwse mens, waar men zeker kennis van hoort te nemen wanneer men de middeleeuwse geest wil doorgronden.